

Analysis and Formulation of Several Different Philosophical Approaches to the Mind-Brain Identity Perspective

Majid Ahsan ^{✉ 1} Mohammad Naderi Khoshkebejari ²

1. Assistant Professor of Philosophy, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. E-mail: m.ahsan@isu.ac.ir

2. Bachelor student in philosophy and theology, Imam Sadiq University, Tehran, Iran. E-mail: Mohammad.Naderi.kh@gmail.com

Article Info:

Article type:

Research Article

Article history:

Received:

26 January 2024

Received in revised form:

8 July 2024

Accepted:

11 September 2025

2025

Published online:

3 February 2026

Keywords:

Mind-Brain Identity;
Physicalism;
Philosophy of Mind;
Islamic Philosophy.

Abstract: The relationship between mental and physical states, or the connection between mental and brain states, is one of the most challenging topics in the field of the philosophy of mind. Various theories have been proposed to address this issue. Among the physicalist and controversial perspectives on the subject, the theory of type and token identity fundamentally denies any essential distinction between these two realms and asserts that mental states are identical to brain states. The multiple realizability of mental states is one of the criticisms raised by Hilary Putnam against the identity of mental and brain states. He formulates this objection to demonstrate that mind-brain identity is impossible because mental states can be realized in multiple ways. Proponents of mind-brain identity have attempted to respond to this criticism through various approaches; however, Saul Kripke's arguments, which establish the necessity of identity and articulate the concept of rigid designators, have been interpreted as reinforcing the continuing relevance of the objection of multiple realizability. Furthermore, it will be argued that the distinction between causal and numerical relations, as discussed in Islamic philosophy, can be considered another indicator of the weaknesses inherent in this perspective. Additionally, the philosophical zombie thought experiment proposed by David Chalmers can offer a further critique of mind-brain identity through the lens of semantic dualism. Chalmers' challenge to physicalism-which underpins mind-brain identity-suggests that phenomenal consciousness cannot be reduced to a physical entity. It will also be argued that the principles on which advocates of identity rely, such as the Principle of Parsimony or the principle of causal closure of the physical domain, do not provide a sufficient basis for substantiating their claims. This article, organized with an analytical, deductive, and historical approach, aims to describe, analyze, and evaluate the mind-brain identity perspective through its most significant critiques using descriptive and analytical methods.

Cite this article: Ahsan, M. Naderi Khoshkebejari, M (2026). Analysis and Formulation of Several Different Philosophical Approaches to the Mind-Brain Identity Perspective, *Philosophical Meditations*, 15(36), 383-387. <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2031209.2531>

© The Author(s).

Publisher: University of Zanjan.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2031209.2531>

Homepage: phm.znu.ac.ir

Introduction: The theory of mind-brain identity is one of the prevalent theories in contemporary philosophy of mind, which has consistently attracted significant attention. In this research, we aim to explain the theory and its variations, and subsequently present, categorize, and analyze the critiques of the theory that have emerged within both analytical and Islamic philosophical traditions.

Methodology: The present article is based on analytical and deductive methodologies. Efforts have been made to consult the primary and original works relevant to the subject matter, and after collecting the necessary information, the contents have been classified, analyzed, and critiqued. The goal of this process is to conduct a comprehensive, well-documented examination of the topic, thereby contributing to a clearer and deeper understanding of it.

Findings: The theory of mind-brain identity faces several notable objections, which are discussed in the course of this article. One of the most significant is the problem of multiple realizability, to which its proponents have attempted to respond. Their strategies include shifting from type identity to token identity or framing identity as a contingent possibility. However, following Kripke's argument for the necessity of identity, the multiple realizability objection reasserts itself. This is because, given the capacity of mental states to be realized in multiple ways, mind-brain identity is not tenable; the most critical requirement for identity is necessity, a requirement that the mind-brain identity theory fails to meet. Philosophical zombies, as introduced by David Chalmers, together with semantic dualism, also challenge the physicalist claim that "everything is physical." Consciousness is proposed as a

non-physical phenomenon, and the fact that one can coherently conceive of a being physically identical to a human yet without mental states demonstrates that the mind and brain cannot be identical. Additionally, the reliance on principles such as causal closure of the physical domain or the Principle of Parsimony encounters major difficulties. These foundational assumptions do not succeed in securing the truth of the mind-brain identity thesis.

Discussion and Conclusion: The mind-brain identity theory holds that mental states are identical to brain states. However, the problem of multiple realizability stands as one of its most significant challenges. Proponents have attempted to circumvent this objection through token identity or contingency, but Kripke's necessity argument has reintroduced multiple realizability as an unresolved problem because the theory lacks the essential condition of

necessary identity. Furthermore, Chalmers' philosophical zombie argument and his semantic dualism critique demonstrate that consciousness cannot be reduced to something purely physical. The possibility of a physically human-like being devoid of mental states reveals the inadequacy of mind-brain identity. Reliance on theoretical principles such as the causal closure of the universe or the Principle of Parsimony fails to provide adequate justification for the theory, as both are subject to serious philosophical challenges. Consequently, the mind-brain identity perspective remains vulnerable to substantial objections from both analytical and Islamic philosophical standpoints.

References

- Bickle, John, Multiple Realizability, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2020 Edition)
- Russell, Bertrand (1945) History of western philosophy.

- Daryabandari, Najaf.Tehran. Bija (In Farsi)
- Chalmers, David. (2010).The character of consciousness,Oxford university press
  - Chalmers, David J. (2002). Does conceivability entail possibility. In Tamar Szabo Gendler & John Hawthorne (eds.), *Conceivability and Possibility*. Oxford University Press. pp. 145-200
  - Hatfield, Gary, René Descartes, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2024 Edition)
  - Hafield, Gray. Rene Descartes, The stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2024 Edition)
  - Hemmatimoghaddam,Ahmadr eza.Mosmer, Reza. Sadat Mansouri,Mohammad (2020). The Zombie conceivability argument: An ontological conclusion for phenomenal consciousness. *Advances in cognitive sciences*.volume 22. pages 105-113
  - Smart, J. J. C., "The Mind/Brain Identity Theory", The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2022 Edition)
  - LaPorte,Joseph,Rigid Designators, The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2022 Edition)
  - look, Brandon.(2020).Gottfried Wilhelm Leibnize, Metaphysic reaserch lab, stanford university
  - Putnam, Hilary (1960). *Minds and machines*. Sidney hook. Dimensions of minds, New York university press,138-164
  - Kim, Jaegwon. (2011), *Philosophy of mind*, third edition, Westview press
  - Kemp, Gary. (2024). *What is this thing called philosophy of language*, Routledge, London and New York
  - Kripke, Saul. *Naming and necessity* (1980). Lajevardi Kaveh.Tehran. Hermes(In Farsi)
  - Loux,Michael.*Metaphysics a contemporary introduction*.(2017).Afroogh,Saleh. Pouresmail, yasser.Tehran. Hekmat (In farsi)
  - lyan,william.*Philosophy of language a contemporary introduction* (1999).Amini,

---

Meisam Mohammad. Tehran.

Hermes (In farsi)

- Mulla Sadra (1981). Asfar-e-Arbaa. volume 8. Beirut. Dar Ihya Al- Turath (In Arabic).

دانشگاه زنجان

تأملات فلسفی

شماره ۲۶۱۵-۲۵۸۸

شماره چاپی: ۵۲۵۲-۲۲۲۸

انجمن منطق و منطق اسلامی ایران

تحلیل و صورت‌بندی چند رهیافت فلسفی متفاوت به دیدگاه این‌همانی ذهن و مغز

مجید احسن^۱ | محمد نادری خشک‌بجاری^۲

۱. عضو هیئت علمی گروه فلسفه دانشگاه امام صادق، تهران ایران. رایانامه: m.ahsan@isu.ac.ir

۲. دانشجوی کارشناسی فلسفه و کلام اسلامی دانشگاه امام صادق(ع)، تهران، ایران. رایانامه: Mohamad.Naderi.kh@gmail.com

چکیده: نسبت حالات نفسانی و بدنی یا رابطه ویژگی‌های ذهنی و مغزی از پرچالش‌ترین مسائل حوزه علم‌النفس و فلسفه ذهن است؛ در این راستا، نظریه‌های مختلفی نیز عرضه شده است. از جمله دیدگاه‌های فیزیکیستی و بحث برانگیز در این رابطه، نظریه این‌همانی نوعی و مصداقی است که از اساس منکر تفاوت بنیادین این دو ساحت شده و مدعی است که حالات ذهنی با حالات مغزی این‌همانی دارند. تحقق‌پذیری چندگانه حالات ذهنی از جمله انتقاداتی است که به‌وسیله پاتم بر این‌همانی حالات ذهنی و حالات مغزی وارد شده است. وی با صورت‌بندی این اشکال، در پی آن است که نشان دهد این‌همانی ذهن و مغز ممکن نیست؛ زیرا حالات ذهنی به صورت چندگانه محقق می‌شوند. طرفداران این‌همانی ذهن و مغز کوشیده‌اند به اشکال تحقق‌پذیری چندگانه پاسخ‌های مختلفی دهند، اما استدلال موجهاتی کرییکی با اثبات ضروری بودن این‌همانی و بیان دال‌های صلب نشان می‌دهد که اشکال تحقق‌پذیری چندگانه در جای خود استوار است و چالشی جدی را فراروی نظریه این‌همانی قرار می‌دهد. افزون بر آن در پژوهش حاضر نشان داده شده است که تفکیک میان ربط علی و اعدادی که در فلسفه اسلامی مطرح شده، قرینه دیگری بر ضعف این دیدگاه است. علاوه بر اینکه زامی‌های فلسفی مطرح‌شده توسط دیوید چالمرز بر محور دو بُعد گرای معنایی می‌تواند زمینه نقد بیشتر این‌همانی ذهن و مغز را فراهم آورد؛ زیرا استدلال چالمرز بر رد فیزیکیسم که بنیان این‌همانی ذهن و مغز محسوب می‌شود، ثابت خواهد کرد که آگاهی پدیداری نمی‌تواند امری فیزیکی باشد؛ چنانکه نشان داده خواهد شد که اصل‌های مورد استناد قائلین به این‌همانی همچون اصل سادگی یا بسته‌بودن نیز در اثبات مدعای ایشان ناکارآمد هستند. این مقاله که با رویکرد اسنادی تنظیم شده است، می‌کوشد با روش توصیفی و تحلیلی به ارزیابی دیدگاه این‌همانی ذهن و مغز بر محور مهم‌ترین نقدهای وارد بر آن بپردازد.

اطلاعات مقاله:

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ‌ها:

دریافت: ۱۴۰۳/۳/۱۵

بازنگری: ۱۴۰۳/۷/۴

پذیرش: ۱۴۰۳/۸/۲۶

انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۱۵

واژگان کلیدی:

این‌همانی ذهن و مغز، فیزیکیسم، فلسفه ذهن، فلسفه اسلامی.

استناد: احسن، مجید؛ نادری خشک‌بجاری، محمد (۱۴۰۴). تحلیل و صورت‌بندی چند رهیافت فلسفی متفاوت به دیدگاه این‌همانی

ذهن و مغز. *تأملات فلسفی* ۱۵(۳۶)، ۳۸۳-۴۱۱. <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2031209.2531>

© نویسنده‌گان.

ناشر: دانشگاه زنجان.

DOI: <https://doi.org/10.30470/phm.2024.2031209.2531>

Homepage: phm.znu.ac.ir

مقدمه

از دیرباز آنچه مربوط به شناخت آدمی است حضور پر رونقی در اندیشه بشر داشته و با وجود قرن‌ها اندیشه‌ورزی در این باب، هنوز هم مطالب بسیاری در این مبحث باقی مانده است. در فلسفه ذهن، مسئله نسبت میان ذهن و بدن از بنیادی‌ترین مباحث به‌شمار می‌آید و چارچوب بسیاری از نظریه‌ها را شکل می‌دهد. در این زمینه، ثنویت‌گرایی و یگانه‌انگاری دو رویکرد کلان و رقیب‌اند که هر یک تبیین متفاوتی از ماهیت پدیده‌های ذهنی و رابطه آن‌ها با واقعیت فیزیکی ارائه می‌کنند. ثنویت‌گرایی بر تمایز بنیادین میان امر ذهنی و امر مادی تأکید دارد، در حالی که یگانه‌انگاری می‌کوشد با فروکاست یا یکپارچه‌سازی این دو حوزه، تصویری دیگر از ساختار واقعیت ارائه دهد. بررسی و مقایسه این دو موضع، نقشی اساسی در فهم مسائل کلیدی‌ای چون آگاهی، علیت ذهنی و هویت شخصی ایفا می‌کند.

افلاطون، دکارت و بسیاری دیگر از اندیشمندان به ثنویت ویژگی‌های ذهنی و بدنی بر محور ثنویت جوهری و بنیادین نفس و بدن اعتقاد دارند؛ در مقابل، فیزیکالیسم به عنوان مکتبی یگانه‌انگار است که می‌کوشد

با ارجاع حالات ذهنی به حالات فیزیکی، ثنویت مذکور را ابطال نماید؛ برای مثال، می‌توان از این‌همانی نوعی و مصداقی حالات ذهنی و مغزی به‌عنوان یکی از رایج‌ترین نظریه‌ها در حوزه «فلسفه ذهن» نام برد که از آغاز مورد چالش‌های جدی قرار گرفته است. ارزیابی این دیدگاه و نقدهای مهم وارد شده به آن که از خلال روایت دیدگاه سه متفکر برجسته در این عرصه یعنی «پاتنم»، «کریپکی» و «چالمرز» و با عطف توجه به برخی مبانی فلسفی اسلامی صورت می‌گیرد، وجهه همت مقاله پیش‌رو است؛ البته درخصوص مسأله این‌همانی ذهن و مغز پژوهش‌های فراوانی انجام شده است؛ از نمونه‌های آن می‌توان به این موارد اشاره کرد: «این‌همانی نفس و بدن و مسأله کیفیات ذهنی» (کارکن بیرق، ۱۳۸۹)؛ «درد و احساس درد» (صبوچی، ۱۳۸۴)؛ «این‌همانی ذهن و جسم» (داورزن، ۱۳۸۴)؛ «بررسی انتقادی این‌همانی ذهن و بدن در فلسفه ذهن» (نبویان؛ فیروزجایی، ۱۳۹۲)؛ «نظریه این-همانی ذهن و مغز در ترازوی نقد» (سلیمانی؛ جعفری، ۱۴۰۰)؛ «بررسی نظریه این‌همانی ذهن و مغز» (عبودیت، ۱۳۸۹)؛ «تبیین نقش معناشناختی دوبعدی در استدلال

دارد و لذا اشکال تحقق‌پذیری چندگانه از نو و به نحوی قوی‌تر، بر نظریه این‌همانی ذهن و مغز وارد خواهد شد. در پایان نیز به ارزیابی و بیان زامبی‌های فلسفی چالمرز و دوبعدگرایی معنایی که به نظر می‌رسد موجب رد فیزیکالیسم و نظریه این‌همانی حالات ذهنی و حالات مغزی است، پرداخته می‌شود؛ نویسندگان این سطور در تمامی این روایت‌ها و تحلیل‌ها از افق فلسفه اسلامی متأثر هستند.

۱. تبیین دیدگاه این‌همانی ذهن و مغز

ذهن و بدن از جمله مسائلی است که همواره در تاریخ فلسفه، به‌ویژه در دوره مدرن اندیشه فیلسوفان را به خود معطوف کرده است. آدمی برخوردار از دو نوع ویژگی ذهنی و بدنی است که اختلاف آنها مورد توافق همه اندیشمندان است (گرچه در تبیین و تحلیل آنها در نهایت اختلاف داشته باشند). حالاتی که انسان تجربه می‌کند دو نوع است: ۱- حالات ذهنی که از ویژگی‌هایی چون مکان-مند نبودن، مشروطیت به آگاهی، دارای حیث التفاتی، بی‌نیازی اثبات آنها به دلیل و شاهد، تقسیم‌ناپذیری، خصوصی بودن و ... برخوردارند؛ ۲- حالات فیزیکی که از ویژگی‌هایی چون مکان‌مندی، عدم

تصورپذیری زامبی» (دلفانی، همتی مقدم ۱۳۹۸)؛ «درآمدی بر معرفت‌شناسی و فلسفه ذهن» (منصوری، ۱۳۹۹)؛ «استدلال تصورپذیری زامبی: یک نتیجه هستی‌شناختی برای آگاهی‌پدیداری» (دلفانی، همتی مقدم، متمر، سادات منصوری). نکته اینجاست که همه مقالات فوق از منظر و شیوه‌ای متفاوت از پژوهش پیش‌رو به بحث و بررسی در این باب پرداخته‌اند و هیچ‌کدام نقدهای وارد بر این نظریه را به‌طور منسجم صورت‌بندی نکرده‌اند. نویسندگان مقاله حاضر علاوه بر اینکه زوایا و نقدهای جدید از بحث را مطرح کرده‌اند، به نحوی خاص دیدگاه این‌همانی ذهن و مغز و سه نقد مهم وارد شده بر آن یعنی «تحقق‌پذیری چندگانه» از هیلری پاتنم، «استدلال موجهاتی» سول کرییکی و «زامبی-های فلسفی» چالمرز را مطرح کرده و کوشیده‌اند تا آنها را مورد ارزیابی قرار دهند. در این پژوهش ابتدا توضیح مختصری از نظریه این‌همانی ذهن و مغز و اقسام آن ارائه خواهد شد و سپس به اشکال تحقق‌پذیری چندگانه و تلاش‌های طرفداران این‌همانی برای رهایی از آن پرداخته می‌شود. پس از آن، نشان داده خواهد شد که استدلال کرییکی توانایی فائق‌شدن بر این تلاش‌ها را

شد که مورد استقبال فراوانی قرار گرفت. از افراد شاخص حامی این نظریه می‌توان به «جی.جی.سی. اسمارت»^۴، «دی.ام. ارسترانگ»^۵ و «دیوید لوئیس»^۶ اشاره کرد.^۷ مدعای نظریه مذکور عبارت است از اینکه ذهن همان مغز است و حالات ذهنی همان حالات مغزی هستند؛ یعنی اگرچه معنای این حالات متفاوت است ولیکن از جهت وجودی این‌همان هستند؛ به‌عنوان نمونه، درد همان شلیک عصب C است. باید توجه داشت که این‌همانی با همبستگی^۸ متفاوت است. در همبستگی هر یک از طرفین دارای هویت مستقل خود هستند اما در این‌همانی، ما دیگر با دو هویت سروکار نداریم بلکه تنها یک هویت موجود است (Smart, 2022). از منظر همبستگی، درد با شلیک عصب C

مشروطیت به آگاهی^۱، عدم برخورداری از حیث التفاتی^۲، نیازمند دلیل و شاهد، تقسیم-پذیره، مشترک میان شخص و غیر او^۳ و ... برخوردارند. چالش چگونگی تبیین این دو نوع ویژگی و سؤال از لزوم یا عدم لزوم ارجاع هر کدام از آنها به جوهری مجرد و مادی در انسان همیشه بحث‌برانگیز بوده است و در این باب اتفاق نظری وجود ندارد.

در حدود ۱۹۵۰ میلادی در آمریکا و استرالیا و پس از تحولات چشمگیر در حوزه علوم مغزشناسی و اعصاب و آگاهی دقیق‌تر از ساختمان مغز و حتی تشخیص کارکردهای جزئی هر بخش از مغز در تناظر با برون‌داده‌های رفتاری انسان، نظریه‌ای برای حل مسأله یادشده در تبیین نسبت حالات ذهنی و فیزیکی، با‌عنوان این‌همانی ذهن و مغز ارائه

روشن بودن چراغ که هم من و هم افراد دیگر می‌توانند آن را ببینند.

4 J.J.C.Smart

5 D.M.Armstrong

6 David Lewis

۷. اسمارت معتقد است که مبحث این‌همانی ذهن و مغز به

یولین توماس پلیس^۷ و هربرت فیگل^۷ بازمی‌گردد؛

مقالات مهم آنان در این خصوص عبارت‌اند از:

- "Is consciousness a Brain process?" (1956)
  - "The mental and the physical" (Feigl 1958)
  - (Smart, 2022)
8. Coherence

۱. مثال: چراغ اتاق روشن است، چه از آن آگاه باشیم چه نباشیم؛ برخلاف رنج، زیرا رنجی که از آن آگاه نباشیم وجود ندارد.

۲. مثال: اینکه چراغ روشن است، درباره چیزی نیست؛ برخلاف رنج که اگر انسانی رنج می‌برد، این رنج درباره چیزی است.

۳. در حالات ذهنی و نفسانی، اول شخص و سوم شخص همراهی ندارند؛ برای مثال، فقط من هستم که می‌توانم رنج خود را درک کنم نه دیگران؛ برخلاف حالات فیزیکی که مقارنت اول شخص و سوم شخص ممکن است؛ مانند

این همانی ذهن و مغز

هیلری پاتنم^۴ و دیگران نظریهٔ تحقق‌پذیری چندگانه (MRT) را در اواخر ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ میلادی طرح کردند. پاتنم معتقد است که حالات ذهنی با حالات مغزی انسان این-همان نیستند بلکه حالات ذهنی نه با ساختار و حالات مغزی، بلکه با عملکردهایشان تعریف می‌شوند. او برای تبیین بهتر مفهوم عملکرد از ماشین تورینگ بهره می‌گیرد و معتقد است که عملکرد ذهن همچون ماشین تورینگ است؛ یعنی دارای چند ورودی و خروجی است که مؤلفه‌هایی درونی، موجب هماهنگی و بسته‌شدن این ورودی‌ها و خروجی‌ها می‌شود. استدلال تحقق‌پذیری چندگانه در تقابل با نسخهٔ اولیهٔ این همانی ذهن و مغز است؛ در نسخهٔ اولیه، این همانی نوعی صورت‌بندی شده است که طبق آن یک نوع حالت ذهنی مشخص یا یک نوع فیزیکی این همان هستند. در فلسفهٔ ذهن، تحقق‌پذیری چندگانه ادعا می‌کند که یک نوع ذهنی واحد (ویژگی، حالت و رویداد) می‌تواند با حالت‌های فیزیکی متمایز محقق شود (Bickle, 2020). مطابق دیدگاه

هم‌زمان فعال می‌شوند اما در دیدگاه این-همانی، درد همان شلیک عصب C است؛ یعنی هیچ دلیلی ندارد که دوگانگی ذهن و مغز را توجیه کند بلکه ذهن اساساً همان مغز و شأنی کاملاً مادی دارد؛ طوری که تمام رفتارهای آدمی اعم از احساسات و آگاهی‌ها و افعال او را می‌توان تبیین فیزیکی کرد و مدعی شد که آنها چیزی جز فرایندها و فعل و انفعالات شیمیایی مغز نیستند. نظریهٔ این-همانی به دو شاخهٔ این‌همانی نوعی^۱ و این-همانی مصداقی^۲ تقسیم می‌شود. در این همانی نوعی بیان می‌شود که هر نوع مشخص از حالات ذهنی با یک نوع مشخص از حالت مغزی این‌همان است؛ اما در این همانی مصداقی هر رویداد ذهنی خاص با هر رویداد مغزی خاص این‌همان است؛ اما ممکن است که این رویداد مغزی در زمان‌های مختلف گوناگون باشد و یا حتی از موجودی به موجود دیگر متفاوت باشد. امروزه این‌همانی مصداقی به سبب اینکه نسبت به اشکالات وارد شده بر این‌همانی مقاوم‌تر است محبوبیت بیشتری دارد.

۲. تحقق‌پذیری چندگانه؛ نقدی بر نظریهٔ

3. Multiple realizability theory (MRT)
4 Hilary Putnam

1. Type identity
2. Token identity

چندگانه به نحو پیشینی^۱ و پسینی^۲ به دفاع از نظریه خود پرداختند؛ آنان دستاوردهای عصب‌شناسی مانند انعطاف مغز و پژوهش‌های هوش مصنوعی و نیز فرضیه تکامل را به‌عنوان نمونه‌ای از مؤیدات نظریه خود برشمردند؛ بر این اساس، حالات ذهنی انسان به‌صورت چندگانه محقق می‌شوند: برای مثال، حالت ذهنی درد گاهی از طریق عصب B و گاهی نیز توسط عصب C ایجاد می‌شود؛ یعنی برای ایجاد درد نه همیشه به عصب C نیاز است و نه همیشه به عصب B؛ یا اینکه اختاپوس توانایی درک درد را دارد، با اینکه ساختار مغزی او با انسان کاملاً متفاوت است. بنابراین دیگر ادعای این‌همانی نوعی از حالات ذهنی با نوعی حالات فیزیکی و مغزی ممکن نیست؛ زیرا در طبیعت، با تحقق‌پذیری چندگانه حالات ذهنی مواجهیم. برای فهم بهتر ادعای تحقق‌پذیری چندگانه می‌توان از این صورت‌بندی بهره برد:

۱. ادعای این‌همانی نوعی: حداقل برخی از انواع حالت ذهنی با برخی انواع فیزیکی، متمایز از این‌همان هستند؛

پاتنم، اگر نظریه این‌همانی ذهن و مغز صحیح باشد، در این صورت درد مساوی است با تحریک عصب C. از گزاره مذکور می‌توان نتیجه گرفت که اگر موجودی فاقد عصب C باشد، توان ادراک درد را نخواهد داشت. این در حالی است که ما می‌دانیم حتی موجوداتی مانند خزندگان، دوزیستان، نرم‌تنان و پرندگان که سیستم عصبی آنها کاملاً متفاوت با سیستم عصبی انسان است، توان ادراک درد را دارا هستند. با این حال، چگونه می‌توان گفت که درد همان تحریک عصب C است؟ یا چگونه می‌توان گفت همه حیواناتی که درد را درک می‌کنند، دارای عصب C هستند؟ بررسی و تحقیقات در این زمینه نشان می‌دهد که هر حالت ذهنی در انواع بسیاری از سیستم‌های فیزیکی-بیولوژیکی به‌طور چندگانه قابل تحقق است. بنابراین این‌همانی حالت‌های ذهنی با سیستم‌های فیزیکی ممکن نیست (Kim, 2011: 121-122). به-عبارت دیگر، روح استدلال تحقق‌پذیری چندگانه این است که چون ویژگی‌های ذهنی، تحقق‌پذیری چندگانه دارند، پس با حالات فیزیکی که چنین نیستند، این‌همان نیستند. طرفداران نظریه تحقق‌پذیری

می‌شود که این نظریه نیز بدون اشکال نیست؛ همچنین طرفداران این‌همانی کوشیده‌اند تا نشان دهند که چون روش رسیدن به اینکه درد گاهی با حالت مغزی B و گاهی با C این‌همانی دارد، روشی تجربی و پسینی است؛ بنابراین این‌همانی درد با حالت مغزی B و C صرفاً رابطه‌امکانی دارد؛ یعنی این‌همانی درد و شلیک عصبی C، ممکن است و چیزی که صدق آن ممکن باشد، دیگر اشکال تحقق-پذیری چندگانه بر آن وارد نیست؛ زیرا به-دلیل پژوهش‌های پسینی، صدق جمله ممکن می‌شود و این بدان‌معناست که گاهی درد با حالت مغزی B و گاهی با حالت مغزی C این‌همانی امکانی دارد.

به این ترتیب، طرفداران این‌همانی کوشیده‌اند تا از اشکال تحقق‌پذیری چندگانه رهایی یابند؛ مگر اینکه برای وارد شدن اشکال تحقق‌پذیری چندگانه بر نظریه این-همانی ذهن و مغز و ناکامی تلاش‌های ایشان برای فرار از این اشکال بتوان ضرورت این-همانی را نشان داد. «کریپکی» کوشیده است تا با طرح مسأله جهان‌های ممکن، ضرورت را در ساحت تجربی و پسینی سراغ گیرد و دفاعیه‌قائلین به این‌همانی را تضعیف نماید. در ادامه به نمونه‌ای از این راهبرد اشاره

۲. اگر یک نوع ذهنی معین با انواع مختلف فیزیکی محقق شود، در این صورت می-توان گفت که با هیچ‌یک از آنها این‌همان نیست؛

۳. نتیجه‌تر ضد این‌همانی: برخی از انواع ذهنی با هیچ‌یک از انواع مشخص فیزیکی این‌همان نیست. (Bickle, 2020)
شایان ذکر است که طرفداران این-همانی که به نوعی فیزیکالیسم تقلیل‌گرا قائلند، سعی در حل این اشکال کردند که در ادامه بدان پرداخته خواهد شد.

۳. تلاش برای رهایی از اشکال تحقق‌پذیری چندگانه

حامیان این‌همانی ذهن و مغز در مقابل اشکال تحقق‌پذیری دو دسته شدند: برخی به‌طور کلی به نفی تحقق‌پذیری چندگانه حالات ذهنی پرداختند و برخی دیگر همچون اسمارت و لوئیس سعی کردند در عین قبول تحقق‌پذیری چندگانه از این‌همانی ذهن و مغز، با ارائه تفسیری جدید و وارد کردن اشکال به تفاسیر گذشته، از این‌همانی ذهن و مغز دفاع کنند. ارائه نسخه دیگری از این-همانی (مصدیقی) نمونه‌ای از این تلاش-هاست تا به نوعی از اشکالات وارد شده بر این‌همانی میرا شود؛ اما در ادامه مشخص

خواهد شد.

می‌توان به جان استورات میل، روت مارکوس و کریپکی اشاره کرد.

ارجاع غیرمستقیم^۴: کلمات به صورت غیر مستقیم و با واسطه یک عامل معنایی به اشیاء ارجاع می‌کنند. افراد شاخص این نظریه عبارت‌اند از: جان لاک، گوتلوب فرگه، برتراند راسل و جان سرل.

نظریه کریپکی درباره مرجع اسامی خاص^۵، ترکیبی از ارجاع مستقیم و نشانگرهای صلب است؛ همچنین او از مفهوم جهان‌های ممکن نیز بهره می‌گیرد. وی در ابتدا تنها اسامی خاص را صلب می‌دانست اما سپس برخی از واژگان کلی مانند انواع طبیعی^۶ را نیز صلب تلقی کرده است. او نظریه خویش را در مقابل نظریه «وصف خاص^۷» برتراند راسل^۸ و «وصف‌های خوشه‌ای^۹» جان سرل^{۱۰} می‌دانست. کریپکی معتقد بود که نظریه ارجاع مستقیم به علاوه نشانگرهای صلب از اشکالات وارد شده به نظریه وصف-ها مصون است. همان‌طور که می‌دانید، راسل اسامی خاص را کوتاه‌نوشت وصف‌های خاص معینی می‌دانست و سرل بعدها برای

۴. کریپکی و نقد تلاش برای رهایی از اشکال تحقق‌پذیری چندگانه

«سول کریپکی^۱»، فیلسوف و منطق‌دان شهیر آمریکایی، در سال ۱۹۷۰ در دانشگاه پرینستون سه سخنرانی ایراد نمود که بعدها در قالب کتاب ضرورت و نام‌گذاری^۲ به چاپ رسید. وی در این کتاب به ایراد بحثی معناساختی در خصوص مرجع واژگان مفرد می‌پردازد که علاوه بر تأثیر در فلسفه زبان، نتایج این استدلال در مبحث این‌همانی ذهن و مغز نیز ظاهر می‌شود. کریپکی در بحث ارجاع به نوعی «میلی» (از طرفداران جان استورات میل) است. میلی نامی است که سهم و مشارکتی در گزاره حاوی خود جز معرفی دارنده یا مرجعش ندارد و تنها کارکرد آن وارد کردن دارنده یا مرجعش به کلام است (لایکن، ۱۳۹۹: ۹۵). به عبارتی در خصوص ارجاع دو کلان نظریه وجود دارد:

• ارجاع مستقیم^۳: کلمات به صورت مستقیم و بدون واسطه گری یک عامل معنایی به اشیاء ارجاع می‌کنند. از قائلان به این نظریه

6 Natural kinds

7 Definite description of Theory

8 Bertrand Russel

9 Cluster description of Theory

10 John searle

1 Saul Kipke

2 Naming and necessity

3 Direct reference

4 Indirect reference

5 Proper name

رهایی از اشکالات وارد شده به نظریه وصف‌های خاص راسل، به تقویت آن پرداخت و متذکر شد که اسامی خاص کوتاه‌نوشت خوشه‌ای از وصف‌های مبهم هستند. حال به توضیح هر یک از مفاهیم لازم برای فهم نظریه کرییکی خواهیم پرداخت.

لازم است قبل از ورود به استدلال کرییکی، به مفهوم «جهان‌های ممکن»^۱ پرداخته شود؛ می‌توان گفت نخستین بار لایبنیتس^۲ در کتاب *عدل الهی* برای اثبات نظام احسن الهی و رفع مشکل شرّ از اصطلاح فوق بهره گرفته است. وی از اصلی به نام «اصل بهترین»^۳ سخن به میان می‌آورد. بر این اساس، خداوند یک وجود عالی است که از علم و قدرت نامتناهی برخوردار است؛ چنین موجود عالی به بهترین و کامل‌ترین حالت عمل می‌کند. بر این اساس، لایبنیتس می‌گوید که خداوند این جهان را انتخاب کرده و این بدین معناست که این جهان که اکنون بالفعل است، بهترین جهان در میان همه جهان‌های ممکن است (Look, 2020).

به عبارتی دیگر، اشیاء می‌توانستند به شیوه‌های دیگر غیر از شیوه‌ای که الآن هستند،

باشند. هریک از این شیوه‌های متفاوت می‌توانست جهانی متفاوت از جهان بالفعل^۴ را رقم بزند. به این جهان‌های متفاوت با جهان بالفعل، جهان‌های ممکن گفته می‌شود و اگرچه تنها یک جهان ممکن بالفعل محقق است اما تعداد جهان‌های ممکن بی‌نهایت است؛ البته در مورد ماهیت جهان‌های ممکن اختلاف نظر وجود دارد: گروهی مانند لویس، قائل به انضمامیت جهان‌های ممکن و گروهی مانند پلنتینگا^۵، مجردگرا هستند (لاکس، ۱۴۰۱: ۲۹۳ و ۳۰۵). کرییکی از مفهوم جهان‌های ممکن در منطق موجّهات بهره گرفت و طبق آن، گزاره‌ای^۶ ضروری^۷ است که در همه جهان‌های ممکن صادق باشد؛ برای مثال، P ضروری است اگر و تنها اگر در هر جهان ممکنی P صادق باشد؛ در مقابل، گزاره‌ای ممکن^۸ است که تنها در بعضی از جهان‌های ممکن صادق و در برخی دیگر کاذب باشد. به تعبیری دیگر، P ممکن است اگر و تنها اگر جهان ممکنی باشد که P در آن صادق باشد (Kemp, 2024: 122).

همان‌طور که بیان شد برای آنکه نقد

5 Alvin Plantinga

6 Proposition

7 Necessary

8 Possible

1 Possible Worlds

2 Leibniz

3 The principle of the best

4 Actual World

چراکه این رابطه این‌همانی، رابطه‌ای ممکن و نه ضروری است. کرییکی می‌کوشد ضرورت این رابطه را نشان دهد تا اشکال به دیدگاه این‌همانی وارد شود. مسیر منطقی استدلال وی برای اثبات ضروری بودن این‌همانی چنین است:

- 1) $(x)(y)[(x = y) \rightarrow (Fx \rightarrow Fy)]$
If $x = y$ then whatever property x has, y has and vice versa
- (2) $(x) (x = x)$ Everything is necessarily identical with itself
- (3) $(x)(y)(x = y) \rightarrow [(x = x) \rightarrow (x = y)]$ If $x = y$ then, if x is necessarily identical with x , y is necessarily identical with x
- (4) $(x)(y)[(x = y) \rightarrow (x = y)]$ If $x = y$ then necessarily $x = y$

۱. اگر X و Y با یکدیگر این‌همان باشند، آنگاه باید هر ویژگی که X دارد، Y نیز دارای آن باشد و برعکس؛
۲. هر چیزی با خودش به صورت ضروری این‌همان است؛ به عبارت دیگر X با خودش به ضرورت این‌همان است؛
۳. X ضرورتاً با X این‌همان است پس اگر X و Y با یکدیگر این‌همان باشند،

تحقق‌پذیری چندگانه بر نظریه این‌همانی ذهن و مغز وارد شود، می‌باید نخست ضروری بودن آن را اثبات کرد. به همین دلیل، کرییکی سعی می‌کند ضروری بودن این‌همانی را اثبات کند. برای فهم بهتر استدلال وی بهتر است که ابتدا اصل این‌همانی تمایزناپذیرها از لایب‌نیس تبیین شود. طبق این اصل اگر دو چیز دارای ویژگی‌های کاملاً یکسان باشند، در این صورت آنها با یکدیگر این‌همان می‌شوند؛ یعنی دو چیز این‌همان هستند اگر و تنها اگر همه ویژگی‌های آنها مشترک باشند (Look, 2020).
فرم منطقی آن عبارت است از:

$$(Look,)(\forall F)(Fx \leftrightarrow Fy) \rightarrow x = y \quad (2020).$$

بر این اساس، طبق این‌همانی مصداقی، هر رویداد ذهنی خاص با هر رویداد مغزی خاص این‌همان است؛ پس میان درد و شلیک عصب C رابطه این‌همانی برقرار است و اگر تحقق‌پذیری چندگانه بکوشد مواردی نقض را نشان دهد که مثلاً گاهی ممکن است درد به وسیله عصب دیگری محقق شود، پاسخ داده می‌شود؛ این به تنهایی برای کاذب-دانستن درد = شلیک عصب C کافی نیست؛

نظر بگیرید. ارسطو در تمام جهان‌های ممکن به یک فرد خاص ارجاع می‌کند پس به همین دلیل صلب است اما این ارسطو ممکن است در جهانی فیلسوف و شاگرد افلاطون و در جهان دیگر چوپان باشد. بنابراین اوصاف وی غیر صلب می‌باشند.

در خصوص انواع طبیعی آب را در نظر بگیرید. آب در همه جهان‌های ممکن همان H_2O است. به عبارتی فرمول سازنده آن تغییر نمی‌کند و در هر جهان ممکن همان ترکیب ثابت را داراست.

دلیل صلب بودن اسامی طبیعی این است که کریکی، ذات گراست^۳ (Kim, 2011: 119-120).

با توجه به مطالب پیش گفته، اگر حالات ذهنی و مغزی این‌همانی صلب باشند، پس این‌همانی ضروری دارند و اگر غیر صلب باشند، این‌همانی ضروری نیست. روشن است که جمله «درد همان شلیک عصب C است» متشکل از دو صلب است؛ زیرا درد به‌عنوان اسم طبیعی، صلب محسوب می‌شود و شلیک عصب C نیز جزء اسامی نوع طبیعی و در

شیئی خاص را مدنظر قرار می‌دهد در حالی که ذات‌گرایی ارسطو را نمی‌توان علمی دانست. ذات‌گرایی ارسطو متکی بر مفاهیم منطقی مانند جنس، فصل و نوع است.

آنگاه Y نیز می‌باید به‌ضرورت با X این‌همان باشد؛
۴. در نتیجه X با Y ضرورتاً این‌همان است. کریکی می‌گوید استدلالش نشان می‌دهد که این‌همانی می‌بایست ضروری باشد؛ یعنی در صورتی می‌توان ادعا کرد که دو چیز با یکدیگر این‌همان هستند، که این رابطه ضروری باشد. کریکی از نظریه خاص خود درباره مرجع اسامی خاص که ترکیبی از ارجاع مستقیم و نشانگرهای صلب است، بهره می‌برد. وی در این رابطه به طرح دال‌ها و ارجاع‌دهنده‌های صلب^۱ و غیر صلب^۲ پرداخته است. صلب به معنای محکم است و به جدایی‌ناپذیری اشاره دارد. توضیح اینکه اسامی خاص مانند «کوروش» و اسامی انواع طبیعی همانند «آب»، صلب هستند و اوصافی مانند «نرمی» یا حتی عباراتی همچون «رئیس-جمهور فرانسه» غیر صلب هستند. منظور از صلب این است که این دال‌ها در هر جهان ممکن به همان شیء خاص دلالت دارند که بیانگر نوعی ضرورت است.

برای روشن شدن بیشتر نام ارسطو را در

1 Rigid designator

2 Non Rigid designator or Flaccid designator

۳. این ذات‌گرایی کریکی غیر از ذات‌گرایی ارسطو است؛ زیرا ذات‌گرایی کریکی علمی است؛ یعنی ماده

همان است. کریپکی می‌گوید این امر به-معنای امکان است و چون ممکن است پس این‌همانی میان آنها محال است؛ چون حتماً می‌بایست ضروری باشد.

کریپکی در ادامه استدلال خود متذکر می‌شود که مدافعی نظریه این‌همانی ذهن و مغز در برابر اشکال تحقق‌پذیری چندگانه، میان پیشینی-ضرورت و پسینی-امکان خلط کرده‌اند؛ زیرا پیشینی و پسینی مختص به معرفت‌شناسی هستند اما ضرورت و امکان به متافیزیک اختصاص دارند و لذا پیشینی بودن یک حکم لزوماً به معنای ضروری بودن آن نیست؛ چنانکه پسینی بودن نیز لزوماً به معنای امکانی بودن آن نیست. وی در تأیید ادعای خود، برای پسینی-ضروری مثال می‌آورد: گزاره «هسپروس^۱ فسفروس^۲ است» همان-طور که می‌دانیم ستاره صبحگاهی و شامگاهی هر دو به سیاره زهره اشاره دارند؛ بنابراین میان آنها این‌همانی و ضرورت برقرار است؛ گرچه نحوه ادراک ما در این خصوص به صورت پسینی است؛ به این ترتیب پسینی-بودن یک چیز لزوماً به معنای ممکن بودن آن نیست. وی برای پیشینی-ممکن از مثال متر استفاده می‌کند. او می‌گوید چوبی را در نظر

نتیجه صلب است. بنابراین این‌همانی درد و شلیک عصب C ضروری است؛ یعنی اگر مطابق نظر قائلین به این‌همانی ذهن و مغز، ویژگی‌های ذهنی همان ویژگی‌های مغزی-اند؛ یعنی مثلاً درد همان شلیک عصب C است پس به ضرورت باید این گزاره در هر جهان ممکن صادق باشد به طوری که هر جا درد بود، شلیک عصب C باشد و هر جا شلیک عصب C بود، درد باشد. به محض ثابت شدن چنین ضرورت واقعی‌ای برای این گزاره که مدعای قائل به این‌همانی مغز و ذهن است، تلاش‌های وی برای فرار از اشکال تحقق‌پذیری چندگانه که پیش از این تبیین شد، ناکام شده و این اشکال مجدداً بر آن وارد می‌شود. بنابراین چون درد و هم عصب C صلب هستند، در همه جهان‌های ممکن به یک مدلول واحد اشاره دارند. در کنار آن کریپکی در ابتدا ضروری بودن این-همانی را اثبات کرده بود؛ بنابراین اگر بگوییم $x=y$ ، این رابطه می‌بایست ضروری باشد؛ اما در خصوص این‌همانی مصداقی چنین نیست؛ زیرا تحقق‌پذیری چندگانه به ما اثبات کرد که حالات روانی مانند درد، گاهی با عصب C و گاهی با عصب B این-

بگیرید که شاخص متر است و نخستین بار یک متر بر اساس آن مشخص شده است. در جهان بالفعل این دو با یکدیگر این همان هستند، اما ممکن است در جهان ممکن بر اثر گرما یا سرما این چوب کوتاه تر یا بلندتر شود؛ در نتیجه، شاخص متر نیز تغییر خواهد کرد و این اشاره به پیشینی-ممکن دارد (LaPorte, 2022).

کریکی نتیجه می‌گیرد که این همانی همیشه ضروری است اما این ضروری بودن می‌تواند پسینی یا پیشینی باشد. با توجه به مطالب گفته شده، جمله درد همان شلیک عصب C است، متشکل از دو صلب است؛ زیرا درد به عنوان اسم طبیعی، صلب محسوب می‌شود و شلیک عصب C نیز جزء اسامی نوع طبیعی و در نتیجه صلب است. بنابراین این-همانی فوق، ضروری است؛ یعنی اگر مطابق نظر قائلین به این همانی ذهن و مغز، ویژگی-های ذهنی همان ویژگی‌های مغزی‌اند، یعنی مثلاً درد همان شلیک عصب C است، پس بالضروره باید این گزاره در هر جهان ممکن صادق باشد؛ طوری که هر جا درد بود، شلیک عصب C باشد و هر جا شلیک عصب C بود، درد باشد. به محض ثابت شدن چنین ضرورت واقعی‌ای برای این گزاره که مدعای قائل به

این همانی مغز و ذهن بود، تلاش‌ها برای فرار از اشکال تحقق‌پذیری چندگانه ناکام شده و این اشکال مجدداً بر آن وارد می‌شود؛ زیرا می‌توان وضعیتی را تصور کرد که در آن، شخص درد دارد اما شلیک عصب C وجود ندارد؛ یا می‌توان جهان ممکن را در نظر گرفت که در آن عصب C شلیک می‌شود اما دردی وجود ندارد؛ چراکه تمام هستی درد وابسته به احساس شدن آن است؛ گرچه به فرض در آن شلیک عصبی C رخ ندهد یعنی تمام آنچه برای درد بودن درد لازم است این است که مانند درد احساس شود و تفاوتی میان درد و آنچه مانند درد احساس می‌شود وجود ندارد. این مطلب، درست برخلاف امور فیزیکی همچون آب است؛ چراکه اگر آب همان H_2O است پس بالضروره با آن، این همان است و میان آب و آنچه در جهان ممکن دیگری با فرمول XYZ وجود دارد که درست مثل آب به نظر می‌رسد، صرفاً رابطه شباهت است. فرق اساسی این است که همه هویت حالت ذهنی درد به احساس-شدنش است و لذا ما نمی‌توانیم چیزی داشته-باشیم که مانند درد احساس شود ولی درد نباشد، برخلاف آب که تمام هویتش به ساختمان درونی‌اش وابسته است و چگونه به

- تصور بدوالامری^۳ و ایدئال^۴: زمانی می‌توان گفت S به‌طور بدوالامر برای یک موضوع تصورپذیر است که آن موضوع نتواند فرضیه‌ای را که S بیان کرده، با دلایل پیشینی در بررسی اولیه رد کند؛ همچنین زمانی می‌توان گفت S به‌طور ایدئال تصورپذیر است که فرضیه بیان‌شده توسط S را نتوان حتی به‌وسیله تأملات عقلانی ایدئال رد کرد. تفاوت اصلی در اینجا این است که در تصورپذیری بدوالامری محدودیت‌های شناختی امکانی وجود دارد و این در حالی است که در تصورپذیری ایدئال از چنین محدودیت‌هایی خبری نیست. برای مثال درک کنید که S یک واقعیت ریاضی پیچیده قابل اثبات است. طبق تصور بدوالامری می‌توان گفت S~ برای بسیاری از موضوعات قابل تصور است اما قابل تصور ایدئال نیست.
- تصور مثبت^۵ و منفی^۶: زمانی می‌توان گفت S به‌طور منفی تصورپذیر است که نتوان آن را از طریق استدلال پیشینی رد کرد؛ به عبارتی دیگر، تصورپذیری منفی

نظرسیدنش در چیستی آن اهمیتی ندارد؛ لذا اگر این ساختمان در جهان ممکن وجود نداشت، آن امر صرفاً شبیه آب است نه این- همان با آن (مسئله، ۱۳۹۱: ۱۵۶-۱۵۷).

۵. تصویرپذیری زامبی‌ها؛ نقدی دیگر بر نظریه این‌همانی ذهن و مغز

دیوید چالمرز^۱ در کتاب سرشت آگاهی^۲ استدلال تصورپذیری زامبی را بیان می‌کند. او برای این کار قاعده «لزوم امکان‌پذیری برای تصورپذیری» را پیش‌فرض قرار می‌دهد و پس از بیان زامبی‌های فلسفی خویش به تبیین نقش معناشناختی دو بعدی در آن می‌پردازد. تصورپذیری را باید به‌عنوان مفهومی معرفت‌شناختی درک کرد که می‌توان آن را بر اساس اصطلاحات معرفتی و شاید هم روان‌شناختی تعریف کرد. در مواجهه اول می‌توان گفت جمله S زمانی تصورپذیر است که S یک فرضیه منسجم را بیان کند؛ فرضیه‌ای که نتوان آن را به نحو پیشینی رد کرد. چالمرز برای تصورپذیری چند قسم در نظر گرفته است (Chalmers, 2010: 143-144) که عبارتند از:

4. Ideal conceivability
5. Positive conceivability
6. Negative conceivability

1. David chalmers
2. The character of consciousness
3. Prima facie

تصورپذیر نیست (Chalmers, 2002)

(155) (دلفانی و دیگران، ۱۳۹۹: ۹۸).

با توجه به توضیحات مزبور، باید گفت چالمرز تصورپذیری را مستلزم امکان می‌داند که آن ایدئال اولیه و مثبت باشد.

همچنین می‌توان از چند نوع امکان-

پذیری نام برد (دلفانی، همتی مقدم، ۱۳۹۸:

۵۷-۵۸؛ دلفانی و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۰۹) که

عبارتند از:

• امکان‌پذیری معرفتی: امکان‌پذیری معرفت-

شناختی بر اساس حجم اطلاعات و دلایلی

که فاعل در اختیار دارد تعریف می‌شود.

• امکان‌پذیری منطقی: گزاره الف زمانی به

لحاظ منطقی امکان‌پذیر است که هیچ

تناقضی در آن وجود نداشته باشد.

• امکان‌پذیری مفهومی: گزاره الف به لحاظ

مفهومی امکان‌پذیر است اگر مفاهیم به-

کاررفته در آن سازگار بوده و بازمودی

منسجم از یک وضعیت امور باشد.

• امکان‌پذیری طبیعی: گزاره الف به لحاظ

طبیعی امکان‌پذیر است اگر با قوانین طبیعت

سازگار باشد؛ همچنین اگر الف با قوانین

صرفاً پذیرفتن فرضیه‌ای است که ناتوان از

رد آن هستیم؛ همچنین زمانی می‌توان

گفت S به طور مثبت تصورپذیر است که

بتوان به طور منسجم موقعیتی را تصور کرد

که S در آن صادق باشد؛ یعنی موقعیتی را

نتوان تصور کرد که S در آن دچار تناقض

و ناسازگاری باشد.

• تصور اولیه^۱ و ثانویه^۲: تصورپذیری اولیه و

ثانویه، مبتنی بر معناشناختی دو بعدی

است. گزاره الف زمانی به طور اولیه

تصورپذیر است که بتوان جهان ممکن^۳ را

تصور کرد که مفهوم اولیه^۱ این گزاره در

آن صادق باشد و گزاره الف به گونه^۲ ثانویه

تصورپذیر است اگر و تنها اگر بتوان جهان

ممکنی را یافت که مفهوم ثانویه^۲ الف در

آن صادق باشد. به عنوان نمونه، گزاره^۱

«آب H₂O نیست» به طور اولیه تصورپذیر

است؛ یعنی می‌توان جهان ممکن^۳ را تصور

کرد که در آن آب از فرمول دیگری

ساخته شده باشد؛ اما همین گزاره به طور

ثانویه تصورپذیر نیست؛ زیرا آب و H₂O

دال ثابت بوده و مفهوم ثانویه^۲ آن یکی

است؛ در نتیجه جهان ممکن^۳ که گزاره^۱

فوق در آن صادق باشد، به نحو ثانویه

2 Secondary conceivability

3 Possible world

1. Primary conceivability

یکسان تلقی می‌کند؛ به عبارت دیگر هر گزاره‌ای که به لحاظ منطقی امکان‌پذیر است، امکان متافیزیکی نیز دارد. با توجه به توضیحات بیان‌شده می‌توان به بیان صورت‌بندی استدلال تصویرپذیری چالمرز پرداخت:

۱. $P \& \sim Q$ تصورپذیر است؛
۲. اگر $P \& \sim Q$ تصورپذیر باشد، آنگاه $P \& \sim Q$ از امکان متافیزیکی برخوردار است؛
۳. اگر $P \& \sim Q$ به لحاظ متافیزیکی ممکن باشد، آنگاه فیزیکیالیسم کاذب است؛
۴. در نتیجه فیزیکیالیسم غلط است (Chalmers, 2010: 142).

در اینجا P نشانگر همه حقایق فیزیکی است و Q اشاره به آگاهی پدیداری دارد. چالمرز می‌گوید فرض کنید که ما جهان فیزیکی داریم که از هر نظر همچون جهان ماست اما در آن آگاهی پدیداری وجود ندارد؛ به‌عنوان مثال جهان زامبی‌هایی را فرض کنید که همانند جهان کنونی است اما در آن آگاهی پدیداری نیست. حال چنین چیزی از تصویرپذیری ایدئال، اولیه و مثبت برخوردار است؛ پس به لحاظ متافیزیکی ممکن است.

فیزیک‌سازی داشته باشد آنگاه از امکان فیزیکی برخوردار است.

• امکان‌پذیری متافیزیکی: زمانی می‌توان گفت که گزاره الف به لحاظ متافیزیکی ممکن است، که اگر در یک جهان ممکن برقرار باشد.

• امکان‌پذیری اولیه و ثانویه ریشه در معناگرایی دویبعدی دارد و به مفاهیم اولیه و ثانویه گزاره‌ها وابسته است. برای نمونه، گزاره «آب H_2O نیست» از حیث اولیه امکان‌پذیر است؛ زیرا مفهوم اولیه «آب» به‌عنوان ماده‌ای آبکی با مفهوم اولیه « H_2O » ناسازگار نیست. به بیان دیگر، می‌توان جهانی ممکن را تصور کرد که در آن این گزاره به‌صورت اولیه صادق باشد. با این حال، همین گزاره از منظر ثانویه امکان‌پذیر نیست؛ چراکه مفاهیم ثانویه هر دو تعبیر، دال‌های صلب‌اند و در نهایت به یک مصداق واحد اشاره می‌کنند.

باید به این نکته توجه داشت امکان‌پذیری امری نسبی است یعنی یک گزاره می‌تواند از یک جهت امکان‌پذیر و از جهت دیگر امکان‌پذیر نباشد. امکان‌پذیری مورد نظر چالمرز، امکان‌پذیری متافیزیکی است؛ البته او امکان‌پذیری متافیزیکی و منطقی را

می‌توان مثال فوق را تسری داد و گفت اگر زامبی تصورپذیر باشد، آنگاه فیزیکالیزم کاذب است؛ همان‌طور که می‌دانید زامبی‌ها موجوداتی فرضی‌اند که از هر جهت به انسان شبیه هستند؛ به تعبیر دیگر، فیزیک آنها همانند انسان است؛ تنها فرقشان با انسان در این است که فاقد آگاهی پدیداری هستند. حال زامبی تصورپذیر است و به تبع آن به جهت متافیزیکی نیز ممکن است؛ پس از بیان صورت‌بندی به این نتیجه خواهیم رسید که زامبی‌ها موجوداتی قابل فرض هستند که با وجود داشتن بدنی همچون انسان دارای حالات ذهنی یا به بیانی دیگر آگاهی پدیداری نیستند؛ بنابراین ادعای طرفداران این‌همانی اعم از مصداقی و نوعی به‌طور کامل رد خواهد شد.

چالمرز در استدلال فوق نشان داد که میان جهان فیزیکی و پدیداری شکافی معرفت‌شناختی وجود دارد. وی در اینجا از مقدمه‌ای معرفت‌شناختی و موجهاتی به نتیجه‌ای هستی‌شناختی دست یافت. برای اینکه چگونگی دستیابی به این نتیجه مشخص شود به دوبعدگرایی معنایی^۱ نیاز داریم. توضیح اینکه دیوید چالمرز استدلال خویش

را به کمک معناشناختی دوبعدی صورت‌بندی کرده است. همان‌طور که پیش ازین گفته شد، چالمرز قصد دارد از تصورپذیری به امکان‌پذیری متافیزیکی دست یابد و گفته شد که تصورپذیری مورد نظر وی ایدئال، مثبت و اولیه است. تصورپذیری اولیه مستلزم به‌کاربردن معناشناختی دوبعدی است. به تعبیری دقیق‌تر، در این استدلال معناشناختی دوبعدی با استفاده از دو تصور اولیه و ثانویه و در کنار آن امکان‌پذیری اولیه و ثانویه و همچنین تابع مفهومی اولیه و ثانویه، مانند یک پل دو قلمروی معرفت‌شناختی و موجهاتی را به یکدیگر وصل می‌کند. پس از طی همه این مراحل است که چالمرز در پایان نتیجه‌ای هستی‌شناختی می‌گیرد. در مقدمه نخست تصورپذیری اولیه از دوبعدگرایی معنایی به دست آمد و در مقدمه دوم نیز زمانی می‌توان از امکان‌پذیری اولیه و ثانویه سخن گفت که پیش از آن دوبعدگرایی معنایی را پذیرفته باشیم. به عبارت دیگر می‌توان چنین گفت که استدلال تصورپذیری زامبی بیش از هر چیزی به دوبعدگرایی معنایی وابسته است.

۶. ارزیابی ادله نظریه این‌همانی ذهن و

مغز

طرفداران این‌همانی ذهن و بدن برای اثبات مدعای خود علاوه بر اینکه از آزمایش‌های تجربی بهره می‌گیرند، از دو اصل اقتصاد (اصل سادگی^۱ یا کوتاه‌بودن تبیین) و اصل بسته‌بودن نیز سود جسته و بر محور آنها به نفع دیدگاه خود استدلال می‌کنند.

اصل اقتصاد که با نام «ویلیام اوکام»، فیلسوف معروف انگلیسی، گره خورده و گاه «تیغ اوکامی» نامیده می‌شود، بیان می‌دارد که تکثیر امور بدون اینکه ضرورتی وجود داشته باشد، جایز نیست و لذا بیهوده است که کاری که با کمتر می‌توان کرد با بیشتر انجام شود (راسل، ۱۳۸۸: ۳۶۳). از این منظر اگر درخصوص پدیده‌ای واحد دو نظریه تبیینی موجود باشد که هر دو در شرایط برابر قرار گرفته باشند، آن نظریه‌ای ترجیح دارد که ساده‌تر بوده و هویات کمتری را مفروض گرفته است. مینا و کبرای سخن اوکام، سخنی از ارسطوست که گفته بود: «طبیعت، هرگز کار بیهوده نمی‌کند» (راس، ۱۳۷۷: ۱۱۵)؛ بدین شرح که فرض کردن موجودیت بسیاری از امور برای حل مسائل علمی و فلسفی لازم نیست؛ چراکه با امور قطعی دیگر

یا فرض‌های کمتری نیز آن مسائل حل می‌شود و چون از یک سو، این امور بیهوده‌اند و از سوی دیگر، در طبیعت امر بیهوده وجود ندارد، پس این امور وجود ندارند. نتیجه آنکه اگر برای تبیین یک پدیده، بتواند دو توجیه ارائه شود که «یکی» از پیش‌فرض‌های کمتری بهره برده است و عیناً همان توجیهی را ارائه می‌کند که دیگری با پیش‌فرض‌های بیشتر بیان می‌کند، حتماً توجیه اول باید پذیرفته شود؛ مگر اینکه بر ضرورت پذیرش توجیه با پیش‌فرض‌های بیشتر استدلال محکمی اقامه شود. بر این اساس، طرفداران این‌همانی می‌گویند دیدگاه ایشان برخلاف قول به ثنویت واقعی ذهن و مغز، از اقتصاد برخوردار است؛ زیرا در تبیین پذیرفته‌شده ما با یک هویت سروکار داریم که خود می‌تواند تبیین‌گر و توجیه‌کننده تفاوت‌های حالات ذهنی و فیزیکی باشد بی‌آنکه مانند نظریات غیرفیزیکالیستی نیازمند فرض هویت و جوهر مستقل و حتی غیرمادی‌ای به نام نفس برای توجیه حالات ذهنی باشیم. بنابراین وجود ذهن و نفس غیرمادی و رای مغز و فعل و انفعالات شیمیایی آن، بر اساس اصل سادگی یا اقتصاد، بیهوده بوده و باید رد شود.

به عبارت دیگر، بنابر اصل اقتصاد، تکثیر امور بدون اینکه ضرورتی وجود داشته باشد، جایز نیست و لذا بیهوده است که کاری که با کمتر می‌توان کرد با بیشتر انجام شود؛ یعنی در خصوص تبیین و توصیف پدیده واحد، اگر همه توجیه‌های ارائه شده در شرایط برابر باشند، توجیهی معتبر است که به پیش فرض - های کمتری تمسک جسته و ساده‌تر باشد. با این حال این مستمسک قائلین به این‌همانی ذهن و مغز ناکارآمد است؛ زیرا درستی اصل اقتصاد وابسته به شرایط برابر است که مطابق آن، اگر دو توجیه در شرایط برابر قرار گرفته باشند، حال توجیهی صادق است که از مقدمات و پیش فرض‌های کمتری بهره گرفته باشد و توجیهی که از پیش فرض‌ها و مقدماتی بهره برده که در درستی نتیجه زائد بوده و تأثیر گذار نیستند، اعتبار ندارد. بنابراین در جایی که شرایط برابر نیست، یعنی در خصوص یک توجیه، اشکالات متعددی وجود دارد که وجود آن مقدمات توجیه مقابل آنها را رفع می‌کند، تمسک به اصل اقتصاد، درست نبوده و کارساز نیست. بدین - سان، طرفداران این نظریه نمی‌توانند از اصل اقتصاد بهره گیرند؛ زیرا مشاهده شد که اشکال تحقق‌پذیری چندگانه و استدلال

موجهاتی کریپکی، موجب برهم خوردن شرایط توجیه‌ها شد و نشان داد که توجیه حالات ذهنی و مغزی بر محور نااین‌همانی آنها اگرچه از مقدمات بیشتری بهره می‌برد اما این مقدمات ضروری بوده و تمسک به اصل اقتصاد توسط قائلین به این‌همانی آنها ناکارآمد است.

استدلال دیگر طرفداران این‌همانی مغز و ذهن، استفاده از اصل «بسته بودن» است. طبق این اصل، هستی از جهت علی-معلولی، بسته و نه گشوده است؛ بدین معنا که تنها یک امر مادی می‌تواند بر یک امر مادی دیگر اثر بگذارد و معلول فیزیکی عاملش تنها علت فیزیکی است؛ چنانکه خود فیلسوفان نیز به اصل سنخیت قائلند و مطابق آن، تأثیرگذاری و تأثیرپذیری در علل و معالیل مادی، مشروط به وضع و محاذات خاصی است که میان آنها برقرار می‌شود (عبودیت، ۱۳۹۱، ج ۳: ۲۸۶)؛ برای مثال، فندکی که دور از گاز است، نمی‌تواند آن را روشن کند. بر این اساس، حالات ذهنی که بر مغز و بدن ما تأثیر می - گذارند، با آن وضع و محاذات خاصی پیدا کرده‌اند و لذا خود، اموری فیزیکی هستند و نباید به امری مجرد و غیرمادی که حتی امکان برقراری وضع و محاذات با امور مادی

جوهر اندیشنده به نام ذهن می‌تواند با جوهری دیگر به نام جسم که سراسر امتداد است، متحد شده و موجود واحدی به نام انسان را تشکیل دهند؟ یا به عبارتی دیگر رابطه و همکاری این دو جوهر کاملاً متفاوت به چه نحو است؟ دکارت بر حل این چالش از عضوی به نام غده صنوبری^۲ که در مغز قرار دارد سخن به میان می‌آورد. غده صنوبری مکانی است که نفس (ذهن) در آن قرار دارد و به تبع آن نفس و بدن با یکدیگر هماهنگ می‌شوند (Hafield, 2024). لایب‌نیتس این سؤال را از دکارت و پیروان وی به ارث برد و سعی کرد که بدان پاسخ دهد اما مسیر وی با آنان متفاوت است. او برای پاسخ به این سؤال از اصل هماهنگی پیشین‌بنیاد^۳ بهره گرفت. لایب‌نیتس نظریه خود را در قالب استعاره بیان می‌کند. وی خطاب به خوانندگان می‌گوید: فرض کنید که دو آونگ بر تیری چوبی آویزان هستند. چه چیزی سبب شده است که این دو با یکدیگر هماهنگ باشند؟ آن چیزی جز آن تیر چوبی نیست؛ سپس او این مثال را بر مسئله ذهن-بدن تطبیق می‌دهد و بیان می‌کند که خداوند از آنجایی که موجودی عالی است و

و در نتیجه، تأثیرگذاری بر آنها در موردش منتفی است، تحویل برده شوند؛ یعنی اگر پذیرفته‌ایم که علت یک پدیده مادی تنها می‌تواند امر مادی دیگر باشد، پس معنا ندارد پدیده‌های ذهنی را چیزی جز همان پدیده‌های مغزی دانسته و به عللی غیرمادی معتقد شویم. در این رابطه نیز این نکته به نظر می‌رسد که این تحلیل در صورتی درست است که همان تلاش‌ها برای تبیین رابطه نفس و ذهن با بدن و مغز به بن‌بست رسیده باشد، اما حداقل بسیاری از فیلسوفان مدعی‌اند که تصویر معقولی از این رابطه در دست دارند که بر محور آنها نمی‌توان امر ذهنی را به امر مغزی فروکاست؛ در صورت صحت ادعای ایشان و یا محتمل بودن آن، مبنای اشکال قائلین به این‌همانی مغز و ذهن فروریخته و یا تضعیف می‌شود. فیلسوفان دوگانه‌انگار همچون ابن‌سینا، دکارت، لایب‌نیتس و... تلاش کرده‌اند که پدیده‌های مادی همچون بدن و حالات غیرمادی همچون ذهن یا روح را به دو جوهر مجزا و مستقل برگردانند. به‌عنوان مثال، نظام فلسفی‌ای که دکارت در کتاب *تأملات در فلسفه اولی*^۱ پی‌ریزی می‌کند به این سؤال ختم می‌شود که چگونه یک

3 Pre-established Harmony

1 Meditation on the first Philosophy
2 pineal gland

(صدرالمتألهین، ۱۹۸۱: ۱۳۳-۱۳۴) و بر این اساس، نمی‌توان بی‌توجه به این تلاش‌ها و به صرف ابطال دوگانه‌انگاری جوهری موضع-گیری نمود. علاوه بر این، تبیین‌های علمی صرفاً می‌توانند رابطه و همراهی بین فعالیت-های ذهنی و مغزی را بیان کنند؛ در حالی که همراهی غیر از این‌همانی و ارتباط فاعلی، غیر از ارتباط ابزاری است؛ آنچه دیدگاه این-همانی اثبات می‌کند، درنهایت رابطه‌ی ابزاری و همراهی بین ذهن و مغز است، نه اینکه مغز همان ذهن و یا علت فاعلی آن باشد؛ درست مثل رابطه‌ی عینک با عمل دیدن که اگرچه شخص با عینک می‌بیند اما نمی‌شود فعل دیدن را به خود عینک نسبت داد؛ زیرا عینک ابزار دیدن است نه فاعل آن؛ علاوه بر اینکه قضاوت بین دو پدیده به اینکه این، آن است، نیاز به درک ماهیت هر دو دارد؛ تا اگر تغییری در ویژگی‌ها مشاهده نشد، حکم به این‌همانی شود و آلاً حکم به این‌همانی ناصحیح است؛ در مورد یادشده اولاً یکی از طرفین یعنی ذهن، کاملاً شناخته شده نیست چنانکه برخی از ویژگی‌های امور ذهنی با ویژگی‌های سلول‌های مغزی متفاوت است و این دو نکته نیز ما را از حکم قطعی به این-همانی باز می‌دارد و یا شاهدهی هستند بر حکم

عمل او برترین و کامل‌ترین عمل است، این دو جوهر را به گونه‌ای قرار داده است که از قبل با یکدیگر هماهنگی دارند. به عبارتی دیگر، خداوند جهان را چنان کامل آفریده است که در آن هر بخش با بخش دیگر، از هماهنگی کافی برخوردار است و درخصوص ذهن و بدن نیز این‌گونه است (Look, 2020). بر فرض بپذیریم دوگانه-انگاری جوهری نفس و بدن به هیچ‌وجه قابل دفاع نبوده و امروزه چنان به‌طور کلی باطل شده که همه طرفداران خود را از دست داده است؛ با این حال، از این سخنان نمی‌توان نتیجه گرفت که بطلان آن نظریه می‌تواند جا را برای دیدگاه این‌همانی نفس و بدن باز کند؛ زیرا هنوز دیدگاه‌های دیگری مانند نظریه تک‌جوهری غیرتحویلی، رفتارگرایی و یا کارکردگرایی در کارند که می‌توانند مطرح شوند؛ به‌عنوان مثال، ملاصدرا فیلسوف یگانه‌انگار غیرتحویل‌گرایی است که با تقریری متفاوت به نحو توأمان دوگانه-انگاری جوهری و این‌همانی ذهن و مغز را منکر می‌شود و مدعی است که نحوه تأثیر امر غیرمادی بر مادی را می‌تواند تبیین کند؛ چراکه خود مراتب مادی و غیرمادی همگی مراتب یک وجود واحد ذومراتبند

همانی ضرورت است که نظریه این‌همانی ذهن و مغز فاقد آن است. زامبی‌های فلسفی چالمرز و دوبعدگرایی معنایی نیز نشان داد که ادعای فیزیکیالیسم مبنی بر آنکه همه چیز فیزیکی است، اشتباه می باشد و آگاهی پدیداری امری غیرفیزیکی به شمار می‌رود؛ زیرا می‌توان به لحاظ متافیزیکی، موجودی مانند زامبی تصور کرد که علی‌رغم اینکه فیزیکی همانند انسان دارد اما فاقد حالات ذهنی است و این یعنی ذهن و مغز نمی‌توانند با یکدیگر این‌همان باشند؛ همچنین تمسک به اصل بسته‌بودن علی جهان و یا اصل اقتصاد نیز با اشکالات مهمی مواجه است که نظریه این‌همانی ذهن و مغز از پاسخ به آنها ناتوان است.

به عدم این‌همانی ذهن و مغز (قمی، بیتا: ۱۰).

نتیجه‌گیری

این‌همانی ذهن و مغز یعنی حالات ذهنی همان حالات مغزی هستند. تحقق‌پذیری چندگانه یکی از مهم‌ترین اشکالات به نظریه این‌همانی است که حامیان آن سعی در رهایی از این اشکال داشته‌اند؛ از این‌رو آنان با ارائه این‌همانی مصداقی یا با امکانی قلمداد کردن آن، تلاش کردند تا بتوانند از این اشکال رهایی یابند؛ اما پس از اثبات ضروری بودن این‌همانی توسط کریپکی، اشکال تحقق‌پذیری چندگانه مجدداً بر نظریه این‌همانی ذهن و مغز وارد شد؛ زیرا به دلیل تحقق چندگانه حالات ذهنی، این‌همانی ذهن و مغز ممکن نیست؛ چراکه مهم‌ترین شرط این-

ملاحظات اخلاقی:

حامی مالی: این پژوهش هیچ کمک مالی از سازمان‌های تأمین مالی دریافت نکرده است.

تعارض منافع: طبق اظهار نویسندگان، این مقاله تعارض منافع ندارد.

برگرفته از پایان نامه/ رساله: این مقاله مستخرج از رساله/پایان نامه نمی‌باشد.

منابع

- کریپکی، سول. (۱۴۰۱). ضرورت و نام‌گذاری، ترجمه کاوه لاجوردی. تهران: هرمس.
- لاکس، مایکل. (۱۴۰۱). درآمدی به متافیزیک معاصر، ترجمه صالح افروغ و یاسر پوراسماعیل. تهران: حکمت.
- لایکن، ویلیام جی. (۱۳۹۹). درآمدی به فلسفه زبان، ترجمه میثم محمدامینی. تهران: هرمس.
- لهراسبی، احمد. (۱۴۰۴). بررسی نظریه حیوان‌انگاری درباره این‌همانی شخصی. *تأملات فلسفی*, 15(35), 119-151. doi: 10.30470/phm.2024.2014834.2
- 465
- مسلمین، کیت. (۱۳۹۱). درآمدی به فلسفه ذهن، ترجمه مهدی ذاکری. تهران: پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی.
- Bickle, John, "Multiple Realizability", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Summer 2020 Edition)
- Chalmers, David. (2010). *The character of consciousness*, Oxford university Press
- Chalmers, David J. (2002). Does conceivability entail possibility. In Tamar Szabo
- راس، دیوید. (۱۳۷۷). ارسطو. ترجمه صفری. تهران: فکر روز.
- راسل، برتراند. (۱۳۴۰). تاریخ فلسفه غرب. ترجمه نجف دریابندری. نسخه الکترونیکی بهمن ۱۳۸۸: بیجا.
- دلفانی، یاسر. (۱۳۹۹). «استدلال تصویرپذیری زامبی: یک نتیجه هستی‌شناختی برای آگاهی پدیداری». *مجله تازه‌های علوم شناختی*. دوره ۲۲، شماره ۳: ۱۱۳-۱۰۵.
- دلفانی، یاسر. (۱۳۹۸). «تبیین نقش معناشناختی دوبعدی در استدلال تصویرپذیری زامبی». *فلسفه علم پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*. سال نهم، شماره دوم: ۷۳-۵۳.
- عبودیت، عبدالرسول. (۱۳۹۱). درآمدی به نظام حکمت صدرایی، ج ۳. قم: مؤسسه امام خمینی.
- صدرالمؤمنین شیرازی. (۱۹۸۱). *الاسفار*. ج ۸. بیروت: دار احیاء التراث.
- قمی، محسن. (بی‌تا). *جزوه انسان‌شناسی*. قم: منتشر نشده.

of language, Routledge,
London and New York.

Gendler & -John Hawthorne
(eds.), *Conceivability and
Possibility*. Oxford
University Press. pp. 145-
200

Hatfield, Gary, "René
Descartes", *The Stanford
Encyclopedia of Philosophy*
(Summer 2024 Edition)

Hafield, Gray. Rene Descartes,
*The stanford Encyclopedia
of Philosophy* (Summer
2024 Edition)

Smart, J. J. C., "The
Mind/Brain Identity
Theory", *The Stanford
Encyclopedia of Philosophy*
(Winter 2022 Edition)

LaPorte, Joseph, "Rigid
Designators", *The Stanford
Encyclopedia of Philosophy*
(Winter 2022 Edition)

hook, Brandon.(2020).Gottfried
Wilhelm Leivnize,
Metaphysic reaserch lab,
stanford university

Putnam, Hilary (1960). *Minds
and machines*. Sidney hook.
Dimensions of minds, New
York university press,138-
164

Kim, Jaegwon. (2011),
Philosophy of mind, third
edition, Westview press

Kemp, Gary. (2024). *What is
this thing called philosophy*